

...ומסיים בשבח (כוס רביעי = וחמישי?) Concluding With Praise

(1) נוסח ההגדה הנהוגה

לֹא לָנוּ ה' לֹא-לָנוּ כִּי-לִשְׁמֹךְ תֵּן כְּבוֹד עַל-חֲסִדְךָ עַל-אַמְתְּךָ...
...אֵלֵינוּ אֵתָּה וְאוֹדְךָ אֱלֹהֵי אֲדוֹמָמְךָ:
הוֹדוּ לַה' כִּי-טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:

יְהַלְלוּ ה' אֱלֹהֵינוּ כָּל מַעֲשֵׂיךָ, וְחֲסִידֶיךָ צְדִיקִים עוֹשֵׂי רְצוֹנְךָ,
וְכָל עַמֶּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּרַנָּה יוֹדוּ וְיִבְרְכוּ, וְיִשְׁבְּחוּ וְיִפְאֲרוּ,
וְיִרְמְמוּ וְיַעֲרִיצוּ, וְיִקְדִּישוּ וְיִמְלִיכוּ אֶת שְׁמֶךָ מְלִכְנוּ.
כִּי לְךָ טוֹב לַהּ וְלַהּ וְלַשְׁמֶךָ נָאָה לְזַמֵּר, כִּי מַעֲלָם וְעַד עוֹלָם אֵתָּה אֵל.
הוֹדוּ לַה' כִּי-טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ: הוֹדוּ לַאֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ...
...נִתֵּן לָחֶם לְכָל-בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ: הוֹדוּ לַאֱלֹהֵי הָשָׁמַיִם כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
נִשְׁמַת כָּל חַי תִּבְרַךְ אֶת שְׁמֶךָ... יִשְׁתַּבַּח שְׁמֶךָ לְעַד מְלִכְנוּ, הָאֵל הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ
בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ. כִּי לְךָ נָאָה, ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, שִׁיר וּשְׁבַחָהּ, הַלֵּל וְזִמְרָה,
עֹז וּמִמְשָׁלָהּ, נֶעֱחַ, גְּדֻלָּהּ וּגְבוּרָהּ, תְּהִלָּהּ וְתִפְאָרֶתָּהּ, קִדְשָׁהּ וּמְלָכוּתָּהּ,
בְּרִכּוֹת וְהוֹדָאוֹת, מַעֲתָהּ וְעַד עוֹלָם. בְּרוּךְ אַתָּה ה', אֵל מֶלֶךְ גָּדוֹל בְּתִשְׁבָּחוֹת, אֵל
הַהוֹדָאוֹת, אֲדוֹן הַנִּפְלְאוֹת, הַבּוֹחֵר בְּשִׁירֵי זִמְרָהּ, מֶלֶךְ אֵל חַי הַעוֹלָמִים.

(2) משנה כתב יד קאופמן פסחים יז:

מִזְגוּ לוֹ כּוֹס שְׁלִישִׁי, וְיִבְרַךְ עַל מִזְגוֹ.
רְבִיעִי, גּוֹמֵר אֶת הַהֵלֶל, וְאוֹמֵר עָלָיו בְּרִכַּת הַשִּׁיר.

(3) פסחים קיח ע"א

מֵאִי בְּרִכַּת הַשִּׁיר?
רַב יְהוּדָה אָמַר: יְהַלְלוּ ה' אֱלֹהֵינוּ.
וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר: נִשְׁמַת כָּל חַי.
תִּנּוּ רַבִּינָן: רְבִיעִי¹, גּוֹמֵר עָלָיו אֶת הַהֵלֶל וְאוֹמֵר הַלֵּל הַגָּדוֹל. דְּבָרֵי רַבִּי טְרִפּוֹן.
וְיֵשׁ אוֹמְרִים: ה' רוּעִי, לֹא אֶחָסֵד
מִהֵיכָן הַלֵּל הַגָּדוֹל? אָמַר רַב יְהוּדָה: מִהוּדוּ עַד נְהָרוֹת בְּבָל.
וְרַבִּי יוֹחָנָן אוֹמֵר: מִשִּׁיר הַמַּעֲלֹת עַד נְהָרוֹת בְּבָל.
רַב אֲחָא בִּר יַעֲקֹב אָמַר: מִכִּי יַעֲקֹב בָּחַר לוֹ יְהוָה עַד נְהָרוֹת בְּבָל.

¹ בכת"י מינכן 6 "חמישי" וכ"ה ב"ה 850,103G , EMC271

(4) ברכות נט ע"ב

תנא: מאימתי מברכין על הגשמים – משיצא חתן לקראת כלה.

מאי מברכין? אמר רב יהודה: מודים אנחנו לך על כל טפה וטפה שהורדת לנו.

ורבי יוחנן מסיים בה, הכי: אילו פינו מלא שירה כים וכו' אין אנו מספיקין להודות לך ה' אלהינו, עד תשתחנה.

ברוך אתה ה' רוב ההודאות. רוב ההודאות ולא כל ההודאות?

אמר רבא: אימא – האל ההודאות. אמר רב פפא: הלכך גמרינהו לתרוניהו, רוב ההודאות והאל ההודאות.

(5) משנה כתב יד קאופמן סוכה ג' א

מקום שנהגו לכפול, יכפול; לפשוט, יפשוט;

לברך אחריו, יברך.

הכל כמנהג המדינה.

(6) סדר רב עמרם גאון (הרפנס) סדר פסח

לא לנו ה' וגו' עד מעתה ועד עולם הללויה. אהבתי כי ישמע וגו'. שומר פתאים ה' דלותי וגו'.

יקר בעיני ה' המותה לחסידיו וגו' עד יאמרו נא יראי ה' כי לעולם חסדו. מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה וגו'.

ימין ה' עושה חיל, ימין ה' רוממה וגו' עד הודו לה' כי טוב לעולם חסדו.

יהללוד ה' אלהינו כל מעשיך וחסידיך צדיקים עושי רצונך וכל עמך בית ישראל כלם ברנה יודו ויברכו וישבחו

ויפארו את שם קדשך. כי לך טוב להודות ולשמך נעים לזמר בכל יום תמיד, ומעולם ועד עולם אתה אל. ברוך

אתה ה' מלך מהולל בתושבחות.

וכן אמר מרנא ורבנא משה ריש מתיבתא, יחיד אחר מזונו בלילי פסחים חייב לגמור את ההלל ולומר יהללוד

ולחתום, שכך שנינו מזגו לו כוס שלישי מברך על מזונו, רביעי גומר עליו את ההלל, ואומר עליו ברכת השיר.

אילו אמרנו אומר עליו את ההלל, הייתי אומר כהלל של ראש חדש, עכשיו ששנינו גומר, יחיד חייב לגמור ולחתום אחריו.

חלוקין רב יהודה ור' יוחנן, דקא אמרינן מאי ברכת השיר,

רב יהודה אמר יהללוד, ר' יוחנן אמר נשמת כל חי,

והלכה כרב יהודה. וכך מנהג בשתי ישיבות.

(7) סידור רש"י סימן שפ

ומברך ברכת המזון על כוס שלישי וחוזר ומוזג כוס רביעי מיד ואומר לא לנו ה' לא לנו עד גמר הלל, וחותרם

ביהללוד, וחוזר ואומר הלל הגדול. וחותרם בנשמת כל חי ובשתבח, דנשמת כל חי היא ברכת השיר, ואחר כך

מברך ברכת היין ושותה,

(8) ר"ף לפי סדר תלמוד בבלי פסחים ק"ח ע"א
...ומנהגא דעלמא כרב יהודה בתרויהו בברכת השיר ובהלל הגדול:

(9) בעל המאור פסחים ק"ח ע"א

כתב הר"ף ז"ל: מנהגא דעלמא כרב יהודה בתרויהו, בברכת השיר ובהלל הגדול.
ואנן לא חזינו האי מנהגא בהלל הגדול. דאליבא דר"ט הוא, דאית ליה כוס ה', וק"ל כתנא דידן, דלית ליה אלא ד' כוסות.

ואם רצה להוסיף כוס חמישי ולעשות כר"ט, אין אנו מונעין אותו. ואומר עליו מה שירצה, או כרב יהודה או כרבי יוחנן או כרב אחא בר יעקב. ואם בא לשותו בולא כלום, אין בנו כח למחות בידו. וכן אם רצה לשתות כוסות הרבה.

ומצאתי בתשובה לרבינו האי גאון ז"ל: ולענין משתא דכוס חמישי, לא אשכחן בגמ' דאסיר. וודאי, מיכל, קא אמרינן, אין מפטירין אחר מצה אפיקומן, וכיון דבריכנא בהמ"ז לית לן למיכל מידעם. אבל משתא מנהגא הוא, ירושת בני מנחות.

אלו דברי גאון ז"ל. ומדבריו אתה למד שזה שאמרו בירושלמי (ירושלמי פסחים י"ו:), בין ג' לד' לא ישתה - למה - בשביל שלא ישתכר, דוקא בין ג' לד', שלא יפסיד קריאת ההלל. אבל אחר כוס רביעי, שכבר גמר את ההלל, אם נשתכר לא הפסיד ולא נשכר. וכן כתב ה"ר שמואל ז"ל (בבלי פסחים קכ. בד"ה הוי). וכן נראין הדברים. ומינה נקיטין שאין לו לשתות בין פסח לברכת המזון ולא בין מצה אחרונה לברכת המזון.

(10) מאירי פסחים ק"ח ע"א

רצה לשתות כוס חמישי אומר עליו הלל הגדול והוא מהודו עד על נהרות בבל ומשם ואילך אינו שותה יין אלא מים:

(11) רשב"ם פסחים ק"ח ע"א

יהללוק ונשמת כל חי, גומרין אותו כא"י מלך מהולל כתשכחות. וזו היא ברכת השיר דמתניתין, כלומר ברכת השבח: ורבי יוחנן אמר נשמת כל חי – אף נשמת כל חי יאמר, דהיינו ברכת השיר דמתניתין, דאילו יהללוק אנו אומרים בכל יום שאומרים בו את ההלל ומאי שנא ליל פסח דנקט, אם לא להוסיף עוד ברכה אחרת. והיינו דאמרין לתרויהו, דהלכתא כרבי יוחנן. וקבעוהו לאחר הלל הגדול שצריך לאומרו כדלקמן, דהשתא איכא ברכה לכל חדא וחדא, והכי הויא מילתא שפיר, כך נראה בעיני:

(12) תוספות פסחים ק"ח ע"א

מאי ברכת השיר רב יהודה אמר יהללוק – וקמ"ל דאפילו במקום שלא נהגו לברך אחריו בלילי פסח צריך לברך דאי נהגו פשיטא א"נ דאפילו במקום שנהגו ה"א דוקא בימים אבל בלילה אין צריך לברך קא משמע לן.
רבי יוחנן אמר נשמת כל חי – נראה ה"פ אף נשמת כל חי אחר יהללוק דאי לא תימא הכי אנן כמאן עבדינן וקורא נשמת כל חי ברכת השיר לפי שבשבתות אומרים אותו אחר פסוקי דזמרה ורבינו חיים כהן לא היה חותם ביהללוק כי אם בנשמת לבדו משום דלישנא דברכת השיר משמע חדא ברכה.

(13) מחזור ויטרי הלכות פסח (עמ' 254-310) סימן עג

...ומשם והלאה קורין כולן כאחד עד מלך מהולל כתשכחות. ויש שכופלין כל מקרא ומקרא עד יהללוק. והדין עמהם: ומברך בורא פרי הגפן ושותה כוס רביעי. ואם יש חולה שצריך לשתות חוזר ומוזג כוס חמישי. ואומ' עליו הלל הגדול. הודו לאלהי האלהים. עד על נהרות בבל. עשרים וששה כל"ח. ושוב אומ' ברכת השיר שהיא תיקון אנשי כנסת הגדולה. נשמת כל חי. וישתבח עד מלך חי עולמים:

(14) ספר אבודרהם סדר ההגדה ופירושה

ולאחר שגומר את ההלל אומר ברכת השיר שהוא יהללך (תה' קיח) וחותרם מלך מהולל בתשבחות. ומברך בפ"ה ושותה בהסבה הוא וכל אחד מן המסובין עמו. ואם רצה לשתות כוס חמישי אומר עליו הלל הגדול שהוא הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו הודו לאלהי האלהים וגומר ואומר נשמת כל חי וחותרם בישתבח עד מלך מהולל בתשבחות. ומברך עליו וכן כתב ה"ר יצחק נ' גיאת וה"ר חיים כהן לא היה חותרם בסוף ההלל בברכה כי די בחתימה של ישתבח ולמה יחתום שני פעמים בענין אחד וכן כתוב בסדר רבינו סעדיה:

(15) טור אורח חיים ת"פ:א

כוס ד' גומר עליו את ההלל ומתחיל לא לנו בלא ברכה וגו' ואומר עליו ברכת השיר ופליגי מאי ברכת השיר רב יהודה אומר יהללך וחותרם מלך מהולל בתשבחות רבי יוחנן אומר נשמת כל חי וחותרם בישתבח וכתב רב אלפס מנהגא כרב יהודה ורשב"ם כתב כיון דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר עבדינן כתרומיהו וחותרמין בהלל ברוך אתה י"י מלך מהולל בתשבחות ואומר הלל הגדול ונשמת וחותרם ברוך אתה י"י מלך מהולל בתשבחות ובהלל הגדול קי"ל כרב יהודה מהודו לה' עד על נהרות בבל שהן כ"ו כי לעולם חסדו וה"ר חיים כהן לא היה חותרם ביהללך ברוך אתה י"י וכו' אלא היה אומר עד כי מעולם ועד עולם אתה אל והיה אומר הלל הגדול ונשמת כל חי וחותרם כי למה יחתום ב"פ בענין אחד וכן היה נוהג א"א הרא"ש ז"ל ושותה כוס ד' בהסיבה בלא ברכה ומברך אחריו על הגפן ואם שתהו בלא הסיבה צריך לשתות פעם אחרת בהסיבה ומברך לפניו בורא פרי הגפן לפי שהסיח דעתו מלשתות עוד.

(16) שולחן ערוך אורח חיים ת"פ:א

מתחיל לא לנו, וגומר עליו את ההלל; ואינו אומר יהללך, אלא אומר אחר גמר ההלל הלל הגדול שהוא מהודו ליי עד על נהרות בבל שהם כ"ו כי לעולם חסדו, ואחר כך אומר נשמת כל חי וישתבח עד מעולם ועד עולם אתה אל, ואז יאמר יהללך עד מלך מהולל בתשבחות, ושותהו בהסבה בלא ברכה תחלה, {**וכבר נתבאר לעיל סימן תע"ד דאנו נוהגין לברך**}, ומברך אחריו על הגפן; ואם שותהו בלא הסבה, צריך לשתות פעם אחרת בהסבה, {**וענין לעיל סימן תע"ב סעיף ז'**}, ומברך לפניו בורא פרי הגפן, לפי שהסיח דעתו מלשתות עוד. {הנה: ויש אומרים שיש לומר שפך חמתך וכו' קדם לא לנו (ר"ן פרק ע"פ) ולפתח הפתח, כדי לזכר שהוא ליל שמורים, ובזכות אמונה זו יבא משיח וישפך חמתו על העפ"ם (מהר"ב), וכן נוהגין. ויכול לגמר הלל אף שלא במקום סעודה (רמב"ם והמגיד פ"ח).}

(17) רמב"ם חמץ ומצה ח:

ואחר כך נוטל ידיו, ומברך ברכת המזון על כוס שלישי, ושותהו. ואחר כך מוזג כוס רביעי, וגומר עליו את ההלל, ואומר עליו ברכת השיר, והיא **יהללך יי אלהינו כל מעשיך** וכו'. ואינו טועם אחר כך כלום כל הלילה, חוץ מן המים. ויש לו למזוג כוס חמישי, ולומר עליו הלל הגדול, והוא מהודו ליי כי טוב עד על נהרות בבל. וכוס זה אינו חובה כמו ארבע הכוסות. ויש לו לגמור את ההלל בכל מקום שירצה אף על פי שאינו מקום סעודה:

(18) הגהות מיימוניות חמץ ומצה ח:

כרב יהודה ודלא כר' יוחנן דאמר **נשמת כל חי** וכן פסק רב אלפס ומסקנא דמילתא כרב יהודה בתרוייהו בברכת השיר ובהלל הגדול אמנם נהגו לומר זה וזה והתוס' פירשו דר' יוחנן מוסיף אדרב יהודה לומר **נשמת כל חי** אחר **יהללך** ולא יסיים ברכה של **יהללך** ויתחיל מיד **נשמת** שאם לא כן מברך בסוף **יהללך** ובסוף **נשמת** נמצא ברכה אחרונה לבטלה וכן היה נוהג ר' חיים כ"ץ ע"כ. וראב"ה חולק ואומר דאין זו חתימה בשתים וחותרם בשתייהן אך גם הוא כתב שמיד אחר הלל המצרי יש לומר **נשמת כל חי** ואח"כ הלל הגדול ואע"ג דפליג בחתימה כדפרישית וכן רש"י כתב דמיד שיאמר הלל יאמר הלל הגדול ואח"כ יאמר **נשמת**. והא לך לשון ס"ה **ומזוג כוס שלישי לברכת המזון והרביעי להלל ופירש"י** ורבינו יוסף ט"ע שאם היה חולה או איסטניס וצריך לשנות ימזוג כוס חמישי ויאמר עליו הלל הגדול ואומר **נשמת** וישתבח עד מלך אל חי העולמים ורבינו חיים אבי אמי לא היה חותרם הלל בברכה כ"א בחתימה של **ישתבח** ושתי חתימות בענין אחד למה עכ"ל. לשון ראב"ה ובסדר רב עמרם כתב שאם רצה למזוג כוס חמישי כגון שיש שם זקן או חולה שצריך לשנות לא יאמר הלל הגדול ונשמת על כוס רביעי אלא כוס רביעי ישתה אחר גמר הלל המצרי וחתימתו ועל כוס ה' אומר הלל הגדול וחותרם יהללך שכן אמרו חכמים חמישי אומר עליו הלל הגדול דברי ר' טרפון וי"א ה' רועי לא אחסר וכן אמר רב שלום גאון ארבעה כוסות חובה חמישי רשות שאם רצה אומר עליו הלל הגדול ושותה וחותרם על הגפן ושוב לא ישתה כלל עד הבקר ונ"ל שאותו כוס שותה בין גדול ובין קטן וכן כוס שלישי ואין בו משום בין שלישי לרביעי לא ישתה ורב אלפס כתב דמיא מצי למישתי אי צחי וברוב ספרים כתוב אומר עליו הלל הגדול, ונ"ל שמה שאומר וחותרם יהללך שר"ל שיאמר אחריו נשמת כל חי וחותרם מלך מהולל ושמה נוהגים לומר אחר נשמת יהללך אחר ישתבח שמך וכו' שקשה לומר בחתימה אחת יאמר הלל המצרי והלל הגדול עכ"ל ראב"ה. כתב בה"ג ואסור למיכל מידעם אחר מצה ולא למישתי לבר כסא דברכה וכסא דהלילא ואי בעי למישתי מיא שתי עכ"ל. וכן כתב רב אלפס מאן דצחי לית ליה רשות למישתי אלא מיא וכן רבינו המחבר כבעמוד וכתב שיכול למזוג כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול אם ירצה וכן יסד רבינו יוסף ט"ע בסידורו ככל דבריו וכן כתב רבינו שמחה. שוב מצאתי בתוס' ע"פ שמותר לשנות כל הלילה בין יין בין מים דלא קפיד תלמודא אלא שלא לאכול אחר מצה אבל אשתייה לא קפיד וכן כתב רש"י בסדר שלו ע"כ וכן פי' רשב"ם בפירושו להדיא שאין קפידא בשתייה וכן נראה מדהתירו כוס ה' שאינו חובה ונראה להתיר יין מכ"ש מים שהרי בלאו הכי שתי שני כוסות של יין אחר המצה כסא דברכת המזון וכסא דהלילא ועוד כוס שלישי דהלל הגדול אם רצה כדלעיל וכן מצאתי בשם ר"י ב"ר יהודה מפי ר"ג מ"ה שאינו אסור לשנות יין אלא בעודו יושב על השולחן משום דנראה כמוסיף על הכוסות וקשה אם כן היאך שרי למישתי בין הכוסות הללו בין (ג' לד') (א' לב' וג') ועוד מה שצריך לפרש טעמא בירושלמי משום שכרות תיפוק לי משום דנראה כמוסיף על הכוסות, ואדרבה בין כולם היה לאסור מטעם זה כדפ' אלא ודאי נראה דלהא לא חיישינן ועוד מדשרו להוסיף חמישי שאינו חובה, ע"כ:

(19) הגדת ארץ ישראל

... אלי אתה ואודך אלהי ארוממך: הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו:
[נחותמים:]

יהללך יי אלהינו מעשיך, יודו ויברכו את שמך, כי לך טוב להודות, ונעים לשמך לזמר, ומעולם ועד עולם אתה אל. ברוך אתה יי, מהלל התשפחות.

[ויש שחותמים:]

יהללך יי אלהינו כל מעשיך, וחסדיך יודו ויברכו את שמך, על שירי דוד בן ישי עבדך, יתרום שמך לעולם ועד. ברוך אתה יי, האל המלך המהלל, המשבח המיוחד, המעלה, הנאמן בפי עליונים ובפי תחתונים ובפי כל הנשמות, אל מלך נאמן, חי וקיים שמך, וזכרך תמיד לעולם ועד. ברוך אתה יי, מהלל התשפחות.

[נשות הכוס הרביעי.]